

Temetkezési szokások a késő bronzkori Északkelet-Magyarországon

A HALÁL ÖRÖK

Guba Szilvia

26

„Az élet nem a halállal végződik” – írja Polcz Alaine. Sejtették és az élet természetes velejárójának tartották ezt eleink is, akik bonyolult szertartásokkal, szimbólumrendszerekkel és hiedelmek sokaságával kísérve igyekeztek elfogadhatóvá tenni a megmagyarázhatatlant. A bronzkori ember számára a közösség egy tagjának elvesztése ugyanolyan tragikus esemény volt, mint a modern társadalmakban élőknek. A tragédia pillanatában nehezen tudjuk felfogni, hogy az előbb még létező, vagyis lélegző és gondolkodó lény egyszerre hogyan válik mozdulatlan, hideg testté. A változás félelmet, feszültséget szül, amely azonban bizonyos szertartásokkal, a halottnak kijáró megkülönböztetett bánásmóddal feloldható.

A régészek számára a sírmezők vagy nekropoliszok („a halottak városa”) vizsgálata kifogyhatatlan tárházat biztosítják az egykor élt emberek hitvilága és világnézete megismerésének. Még konkrét magyarázatok és írott források hiányában is – főként analógiák, más korok vagy területek szokásaival összehasonlítva – gazdag információt szolgáltatnak. A temetkezési szokások és a halottal kapcsolatos teendők (pl. a halott mosdatása, balzsamozása, elhantolása) egy részének kialakulását elsősorban a gyakorlati szükség hozta létre, hiszen az élettelen test azonnal biológiai pusztulásnak indul. A halottnak kijáró különleges bánásmód, majd a halott elválasztása az élő közösségtől – vagyis maga a temetés – és annak szokásrendjének kialakulása, az adott rítus és temetkezési mód jól tükrözik egy kisebb vagy nagyobb közösség vallási elképzeléseit, ha úgy tetszik világnézetét.

A pilinyi kultúra egyik urnatípusa

A temetkezési szokások egyik legfontosabb eleme a halott eltemetésének módja, amely a mai napig egész Európában kétféle lehet: a halottakat egyszerűen elhantolják (csontvázas temetkezés) vagy a földbe helyezés előtt elhamvasztják. A középső bronzkor végén és a késő bronzkor elején (vagyis mintegy 3500 évvel ezelőtt) – néhány közösséget leszámítva – a Kárpát-medence nagy részén a halotthamvasztás szokása vált általánossá. Nyilván a két temetkezési mód hitvilágbeli eltérést is sugall, az egyik vagy másik rítus előtérbe kerülése pedig a hitvilág megváltozását is jelenti.

Északkelet-Magyarország késő bronzkori történetét egy viszonylag nagy területen kialakult (az Észak-Alföldtől Délkelet-Szlovákián át egészen Kis-Lengyelország területére is átnyúló), egységes szokásrendszerrel, szigorú temetkezési rítussal jellemezhető közösség formálta, melyet a névadó lelőhelye alapján nevezünk pilinyi kultúrának. Anyagi műveltsége, szellemi és régészeti öröksége a bronzkor záró fázisában, az úgynevezett Kyjatice-kultúra időszakában is tovább él, így nagy területen folyamatos gazdasági-társadalmi fejlődésnek vagyunk tanúi.

Az időszak kronológiai kereteit az egyetemes történelem ismert szereplőjéhez is köthetjük: vagyis kb. Ehnaton egyiptomi fáraó uralkodásától az etruszok megjelenéséig (Kr. e. 15. század – 9. század között). Ez időszak alatt számos nagy kiterjedésű, több ezer síros temetőt hoznak létre, melyek feltárása és a jelenségek értelmezése nemcsak sejtetni engedik az egykori temetkezési szokásokat, de azok egy részét pontosan rekonstruálni is tudjuk.

A halottak nyugalma biztosító temetők helyét gondosan választották ki, a hely kijelölésében pedig szerepet játszott a településtől való távolság, a sír-építmények kialakításához szükséges nyersanyagok közelsége, valamint számos egyéb olyan tényező, amely a hitvilágukat befolyásolta. (Gondoljunk csak arra a középkori

A halállal kapcsolatos szokások összefüggéseinek és társadalmi hátterének feltárásában úttörő munkát végzett Arnold van Gennep (1873–1957) holland-német származású etnográfus és folklorista, akinek máig ható *Átmeneti rítusok* című munkája 1909-ben jelent meg. Vélekedése szerint az élet három nagy fordulópontja, vagyis a születés, a házasság és a halál fogalmi körül koncentrálnak azok a rítusok, szövevényes cselekedetsorok, amelyek az egyént átsegítik ezeken az átmeneti időszakokon. Az egyik állapotból a másikba való átjutást segítik azok az átmeneti rítusoknak nevezett szokásformák, amelyek által pl. a született gyermeket a közösség befogadja (lásd a keresztényeknél a keresztelő), majd válik a házassággal a társadalom teljes jogú tagjává. A halál bekövetkeztével pedig az egyént elválasztják az élők közösségétől, a rítusok által megszabadítják őt a földi élet kötelekéből és segítik átlényegülését a temetési szertartással.

A pilinyi és a Kyjatice-kultúra elterjedési területén ma összesen több mint 160 temetőt, temetkezési helyet tartunk nyilván, amelyekből kb. 5300 egyedi sír vált ismertté. A legrégebben ismert temető Piliny határában került elő még a 19. század második felében. Nagy kiterjedésű temető ismert Nagybatonyból (976 sírral), valamint Salgótarján-Zagyvapálfalváról (kb. 1050 sír). A legnagyobb sírszámú temető ma a szlovákiai Radzovce (Ragyc) határában került elő, itt összesen 1334 sírt tártak fel.

27

Többes temetkezést tartalmazó urnasír edénymelléklettel

Többes temetkezést tartalmazó urnasír

keresztény szokásra, amikor a halottakat a templom körül, megszentelt földbe helyezték végső nyugalomra.) A temető területén belül, de legalábbis annak közvetlen környezetében alakították ki a halotti máglyát, ennek nyomai ritkán (általában átégett, nagyobb kiterjedésű felületként) régészeti feltárásokon is előkerülnek. Az ezek környezetéből vett archaeobotanikai minták vizsgálatai azt mutatták, hogy a máglya megépítéséhez magas fűtőértékű fát, főként tölgyet használtak.

A temetkezési szokások összetett és pontosan meghatározott, a közösség minden tagja által elfogadott és betartandó cselekvéssorokból állnak. Ezek egy részét egészen pontosan meg tudjuk határozni, egy részük igencsak elhalványul, míg bizonyos eseményeket egyáltalán nem ismerünk és kevés az esélye annak, hogy valaha is megismerjük. A régészeti feltárásokon azonban már csak a halotti szertartások utolsó mozzanatát, a sírba kerülés és a sír kialakításának eseményeit tudjuk rekonstruálni. Ugyanakkor a feltáráson rögzített megfigyelések, illetve a laboratóriumi környezetben végzett természettudományos vizsgálatok a halott előkészítésének lépéseire is következtetni engednek, bár kétségtelen, hogy ez az eseménysor értelmezhető a legkevésbé részleteiben.

A pilinyi kultúra egyik urnatípusa

A Kárpát-medencei késő bronzkor időszakához időben legközelebb álló írásos emlékünk a Homérosznak tulajdonított *Iliász* (keletkezése kb. Kr. e. 800). A mű több részlete tartalmaz utalást az egykori temetési szertartásokra, rituális tevékenységekre (pl. italáldozat, máglya eloltása borral). Egy hosszabb részlet a máglya építését és a halott, valamint áldozati állatok máglyán történő elhelyezését írja le:

„...már csak a máglyarakók rakták egymásra a fákat. És százláb magasán s ugyanoly szélesre emelték: majd szomorú szívvel tették tetemét tetejébe. Csámpáslábu barom, hizott kos hullt tömegestől ekkor a máglya előtt; megnyúzták, majd kiemelte hájukat és betakarta a büszke Akhilleusz véle egészen, az állatokat köribe magasítva. Mézzel, olajjal telt korsókat tett kerevetje mellé még, és négy meredeknyaku szép paripát is nagy sebesen máglyára rakott...”

(Homérosz: *Iliász*, XXIII. ének. Devecseri Gábor fordítása)

A halott temetés előtti előkészítést bizonyára számos olyan rituális cselekedet előzte meg, amely a túlvilági útra készítette fel az elhunytat. Megmosdatták, felöltöztették, a halotti urnákból előkerülő bronz ékszerek alapján pedig tudjuk, hogy felékszerezve, feltételezhetően több – sajnos a tűzben megsemmisült – személyes tárggyal égették el a máglyán. A tűz meggyújtása és a máglyán a lángok felcsapása elementáris erővel hatott a máglyát körbeállók érzékszerveire: a látvány maga, a szagok és a hangok komplex hatáselménye által a jelenlevők a halott átlénygülésének tanúivá váltak. Mindeközben a máglya és közvetlen környezete rituális térként – ma már rekonstruálhatatlan szertartások lefolytatására is lehetőséget biztosított.

Kísérleti régészeti kutatások azt is kiderítették, hogy egy keményfából megépített máglya teljes leégéséhez és rajta – kísérleti céllal – teljes állati tetemek elhamvasztásához mintegy 10–12 órára van szükség. A tűz erősségét gyúlékony, jól égő anyagokkal tudták szabályozni, pl. állati zsírral, olaj vagy gyanta tartalmú növényekkel (melyek egyúttal az égés közben keletkezett szagokat is közömbösíthették). A máglyán így 800–1000 °C fokot tudtak biztosítani, amely a csontok közepes-jó elégéséhez volt elegendő. Az antropológiai vizsgálat (főként a csontok színe, töredezettsége alapján) is ezt erősíti meg.

Urnasír állatsontmelléklettel

Köckeretes és kőpakolásos urnasír

A máglya leégése és a maradványok kihűlése után került sor a hamvak begyűjtésére. Az előre – és speciálisan erre az alkalomra gyártott – urnába a halott maradványai anatómiai sorrendben kerültek, vagyis az urna alsó részébe az alsó végtagok, majd a felsőtest maradványai, végül a koponyatöredékek. Bizonyos tárgyakat, amelyeket talán értékesebbnek gondoltak, vagy egész egyszerűen nem szerették volna, ha a máglyán megsemmisülnének (ilyenek például az aranyból készült drótkészletek), épen, égési nyomok nélkül helyezték az edényekbe. Az urnákat minden esetben lezárták: vagy egy laposabb kőlappal, vagy pedig egy másik edénnyel, általában egy tállal, mely szájjal lefelé került a hamvakra. Az urnát és egyéb kisebb-nagyobb edényeket az előre megásott és esetenként kövekkel kibélelt sírgödörbe állították. A sírokat betemették, sok esetben csak kis földhalommal, máskor kövekből többméteres átmérőjű halmot emeltek föléjük. A kövek használatával a sírokat is megjelölték, amiből arra következtetünk, hogy egyrészt fontos volt az adott sírok elkülönítése, másrészt a jelölések fontos szerepet játszhattak a halotti kultusz, az ősök tisztelésének ápolásában is.

Az urnába vagy az urnán kívül a sírgödörbe helyezett tárgyak között több esetben találunk állatsontmaradványt is. Az archaeozoológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy az urnába került állatsonttöredékek a

Még akkor is, ha egy bevett vallás (pl. a kereszténység, buddhizmus) pontosan rögzített túlvilágképe meghatározza számunkra, amit a halálról és halál utáni létről tudnunk kell, a halál misztériumát hiedelmek és babonák sokasága kíséri és táplálja. A 20. század első felének paraszti világban is számos olyan cselekmény kíséri a halál beálltát, amellyel a halott lelkének túlvilágra kísérését készítik elő, pl. kinyitják az ablakot, letakarják a tükröt, megállítják az órát, eloltják a tüzet stb. Minden egyes szokás sajátos szimbólumrendszerrel bírt, amely egy adott közösségre volt jellemző, pl. a harangszó vagy a koporsó színe elárulta a halott nemét és életkorát, valamint társadalmi helyzetét. Sajnos a hasonló, néprajzi leírásokból megismerhető rituális cselekedetekre, hiedelmekre, szokásokra vonatkozó igen gazdag adatokat az őskor időszakával foglalkozó régészek csak korlátozottan emelhetik be értelmezési lehetőségeik közé. Ugyanakkor e szokások rávilágítanak arra is, hogy a halállal kapcsolatos emberi viselkedés, attitűdök, érzelmi és társadalmi reakciók mennyire univerzálisak és időt állók.

máglyára helyezték és a halottal együtt elégett állat maradványai voltak, míg az edényeken kívül a sírgödör aljára helyezett csontok ételmellékletként szolgáltak. Bizonyítja ezt az a tény is, hogy az utóbbi esetekben általában húsosabb csontmaradványok kerülnek elő, így pl. marhalabszár, amelyet valószínűleg bogrbe vagy textilbe csomagolva helyeznek az edények mellé.

A bronzkori temetkezési szokások és rítusok számtalan idézhető példája közül most csupán egy kisebb, lehatárolható földrajzi terület és egy szűk időkeret szokásainak bemutatására vállalkoztunk. Az azonban e rövid leírásból is világosan látszik, hogy a temetkezési szokások rendkívül összetett, bonyolult hiedelemrendszerét, a különböző szimbolikájú eseménysorokat teljes egészében megérteni talán sosem fogjuk. Mégis, minden egyes sír vagy temető régészeti feltárása, a leletek különböző szempontú vizsgálata közelebb vihet bennünket a halált övező egyetemes, de kultúránként eltérő misztériumok megértéséhez.

Hamvakat tartalmazó edény agyagfedővel (Kyjatice-kultúra)